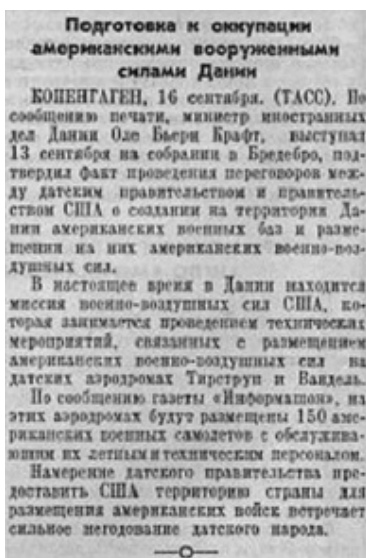

26 · Østlige vurderinger af dansk sikkerhedspolitik 1945-1962

Hovedkilden til redegørelsen for Sovjetunionens vurdering af Danmarks sikkerhedspolitik i dette kapitel og i kapitel 57 og 83 er dokumenter fra arkiver i Moskva og Vilnius, jf. kapitel 2. Sekundærlitteratur er kun inddraget i meget begrænset omfang. De fleste af de anvendte dokumenter er skrevet i udenrigsministeriet (MID), på den sovjetiske ambassade i Danmark eller i SUKP's CK's apparat. De er forfattet i et ideologisk univers, hvor international politik blev opfattet og beskrevet efter den model og inden for den ramme, der var afstukket af den i Sovjetunionen herskende ideologi – marxismen-leninismen. Ifølge denne var de internationale relationer bestemt af en konflikt mellem socialismen og kapitalismen, der ville ende med socialismens sejr. I Stalintiden var det opfattelsen, at en krig mellem de to systemer var uundgåelig. Efter fremkomsten af teorien om fredelig sameksistens i midten af 1950'erne blev det fra sovjetisk side betonet, at konflikten ikke nødvendigvis ville medføre en krig. Konflikten blev ikke mindre af den grund, men den skulle nu primært føres på det ideologiske og økonomiske plan. Om slutresultatet var der efter sovjetisk opfattelse ingen tvivl: Socialismen ville sejre over kapitalismen.

Som en konsekvens af denne verdensopfattelse er de sovjetiske dokumenter fra den kolde krigs periode som helhed skrevet i et sprog, der i udpræget grad er ensidigt og unuanceret. Sovjetunionen var i egen selvforståelse en „fredselskende“ stat, der repræsenterede „det gode“, mens modparten – USA og NATO – stod for „det onde“, der ville bekæmpe Sovjetunionen og de socialistiske lande i Østeuropa med alle midler, herunder militære. Selv om ikke alle dokumenter er lige ideologisk enøjede, var der generelt ikke mange variationer i den sprogbud, de sovjetiske udenrigspolitiske aktører anvendte. Det gjaldt både embedsmændene i centralkomite'apparatet, i udenrigsministeriet og på ambassaderne i udlandet. Deres beskrivelser skulle passes ind i en i forvejen fastlagt ideologisk skabelon. F.eks. deltog Danmark som medlem af NATO i „en aggressiv blok vendt mod Sovjetunionen og de socialistiske lande i Østeuropa“. Sovjetunionen anerkendte på intet tidspunkt, at NATO var en forsvarsalliance.

I dette kapitel og i kapitel 57 og 83 er der forholdsvis mange citater fra de sovjetiske dokumenter. Formålet med dem er at give læseren et indblik i det sovjetiske ideologiske univers, som et referat af dokumenterne ikke vil kunne give. Den særegne sprogbud kræver i nogle tilfælde en afkodning, når man skal finde frem til meningen i de sovjetiske tekster. Hvis det eksempelvis hedder, at situationen i et østeuropæisk land er blevet „normaliseret“, betyder det, at den er blevet bragt under sovjetisk kontrol. Opstanden i Ungarn i 1956

Eksempel på sovjetisk sprogbrug. I en notits i Pravda 17. september 1952 med overskriften „Forberedelse til de amerikanske væbnede styrkers besættelse af Danmark“ nævnes det, at Ole Bjørn Kraft i en tale i Bredebro har bekræftet, at „der føres forhandlinger mellem den danske regering og USA’s regering om oprettelse af amerikanske militærbaser på dansk territorium og om stationering af amerikanske luftstyrker på dem“. Notitsen slutter med ordene: „Den danske regerings hensigt om at stille landets territorium til rådighed for USA til stationering af amerikanske tropper møder stærk vrede hos det danske folk“.

og de sovjetiske troppers nedkæmpelse af den omtales konsekvent som „begivenhederne i Ungarn“. Den samme eufemisme anvendes om invasionerne i Tjekkoslovakiet i 1968 og i Afghanistan i 1979. Endnu et eksempel på

den særprægede sovjetiske sprogbrug er udtrykket „realiteterne i den nuværende situation i verden“. Det findes især i tiden omkring 1980 i talrige dokumenter og også i artikler i den sovjetiske presse og angiver, at Sovjetunionen efter egen formening nu havde grundlag for at fremtræde med øget styrke på den internationale scene, og at andre lande, herunder Danmark, burde tage dette ad notam ved fastlæggelsen af deres politik.

En anden særegenhed ved det sovjetiske kildemateriale er den konstante fremhævelse af Sovjetunionens egen betydning som udenrigspolitisk aktør. Hvis den danske regering har truffet en beslutning, som harmonerer med sovjetiske interesser, f.eks. det danske nej til USA’s forslag om stationering af flystyrker i Danmark i 1952-53, så fremstilles det som om den sovjetiske regerings advarsler til Danmark har haft afgørende indflydelse på den danske regerings holdning i den sag.

I dette kapitel beskrives først Sovjetunionens opfattelse af Danmarks forhold til Storbritannien og USA i årene før Atlantpagten. Derefter behandles Sovjetunionens syn på forhandlingerne om et nordisk forsvarsforbund 1948-49. Også den senere sovjetiske opfattelse af et sådant forbund beskrives. Et centralt tema i fremstillingen er Sovjetunionens vurdering af Danmarks medlemskab af NATO. Vurderingen af Norges NATO-politik kommer ind i billedet, når det er relevant, og når der findes kilder, der ikke har et dansk modstykke. Som hovedregel vil det, der i fremstillingen nævnes om Danmark, også være gældende for Norge, idet Sovjetunionens vurdering af de to landes sikkerhedspolitik grundlæggende var ens. Ud over Moskvas syn på den danske NATO-politik, herunder base- og atomvåbenpolitikken, vil den sovjetiske opfattelse af det bilaterale forhold mellem de to stater blive behandlet. I forbindelse med vurderingerne af Danmark vil også enkelte sider af Sovjetunionens politik over for Danmark blive beskrevet, da den sovjetiske vurdering ofte

viste sig i den politik, der blev ført. Når Sovjetunionen f.eks. protesterede så kraftigt mod oprettelsen af enhedskommandoen i 1961, var det fordi den efter sovjetisk opfattelse betød en styrkelse af NATO i Østersø-området og en tilsvarende svækkelse af Warszawapagten.

Vedrørende de to sider af den sovjetiske udenrigspolitik (se kapitel 15) vil fremstillingen her koncentrere sig om den officielle politik, mens den propagandamæssige kun berøres kort, hvis det passer ind i sammenhængen.

Fremstillingen er koncentreret om Sovjetunionens vurderinger. Der er ikke fundet eksempler på, at de østeuropæiske landes vurderinger af Danmark afviger fra de sovjetiske.

Perioden 1945-49

Ved afslutningen af 2. verdenskrig stod Sovjetunionen ubestridt som den stærkeste magt på det europæiske kontinent. Også i Østersø-området var den sovjetiske dominans total. Sovjetunionen kontrollerede kystlinien fra Leningrad til Lübeck og holdt Bornholm besat fra maj 1945 til april 1946.¹ Det danske territorium og de danske stræder havde under den kolde krig stor strategisk betydning for Sovjetunionen. Danmarks beliggenhed som nabo til Tyskland accentuerede yderligere det danske områdes betydning. I de første årtier efter krigen var Tysklandsspørgsmålet den vigtigste komponent i Sovjetunionens Europapolitik. Stalin frygtede en remilitarisering af Tyskland, og det var et hovedmål for Sovjetunionen at modarbejde, at en sådan fandt sted.² Den sovjetiske politik over for Danmark må ses i sammenhæng med den sovjetiske Tysklandspolitik; Danmark var her en del af et større hele.

Som udgangspunkt for en redegørelse for Sovjetunionens vurdering af Danmarks udenrigspolitik i årene efter 2. verdenskrig skal nævnes en rapport for 1945, udarbejdet af den sovjetiske gesandt i Danmark, Andrej Plakhin. I rapportens konklusion fremhæves betydningen af Danmarks strategiske beliggenhed samt Storbritanniens og USA's deraf følgende interesse for Danmark. Det udtrykkes således:

„I det engelske og amerikanske diplomatis planer indtager Danmark ikke den sidste plads. Dette lille land har en betydelig interesse for de allierede som et land, hvis territorium er velegnet til at anlægge baser for flåde og luftvåben. Sammen med USA's baser i Nordatlanten vil lufthavne på den jyske halvø og på de danske øer få den allerstørste betydning. Ved at sætte

¹ Om den sovjetiske besættelse af Bornholm se Bent Jensen, *Den lange befrielse. Bornholm besat og befriet 1945-1946*, 1996 og *Bjørnen og haren. Sovjetunionen og Danmark 1945-1965*, 1999.

² N.I. Jegorova, „Jevropejskaja besopasnost i „ugrosa“ NATO v otsenkakh stalinskogo rukovodstva“ [Den europæiske sikkerhed og „truslen“ fra NATO i Stalinledelsens vurderinger], i *I.V. Gajduk m.fl. (red.), Stalinskoje desjatiletije kholodnoj vojny* [Stalins årti af den kolde krig], 1999, s. 56-78.

sig fast i Danmark vil englænderne og amerikanerne endvidere få mulighed for fuldstændig at beherske de danske stræder og Kielerkanal-området. Den engelske og amerikanske aktivitet i Danmark er således af en karakter, der er klart fjendtlig over for os, og den forfølger langsigtede mål“.³

Videre hedder det, at Danmark utvivlsomt er interesseret i fred, og at de ledende kredse i landet derfor har store forhåbninger til FN. Plakhin mener, at Danmark ikke vil gå ind i en politisk eller militær blok, der er rettet mod Sovjetunionen, eftersom det ville komplicere forholdet til Sovjetunionen, indskrænke det danske diplomatiske manøvre muligheder og forstærke Danmarks politiske og økonomiske afhængighed af Storbritannien og USA. Han skriver dog også, at Danmark „i tilfælde af en direkte trussel om at der skulle opstå en militær konflikt mellem Vest og Øst vil slutte sig til vestblokken og blive vores modstander. Det er nødvendigt hele tiden at have disse to sider af dansk udenrigspolitik for øje. Den officielle danske udenrigspolitik, der er rettet mod at bevare gode relationer ikke blot til Vest, men også til Øst, forhindrer ikke de ledende kredse i Danmark i allerede nu at have et militært samarbejde med England og USA“.⁴

Hermed er tonen slået an til hovedtemaet i den sovjetiske opfattelse af Danmark i tiden frem til tilslutningen til Atlantpagten april 1949. Selv om Danmark ikke direkte tager stilling i det mere og mere tilspidsede forhold mellem supermagterne, jf. den ofte citerede udtalelse af Hedtoft januar 1948 om, at Danmark ikke skal placere sig i nogen blok, er der for russerne ikke tvivl om, at Danmark grundlæggende tilhører den vestlige lejr, og at især Storbritanniens men også USA's indflydelse i Danmark er meget stor. Det bekræftes af talrige kilder, herunder en indberetning af Plakhin til udenrigsminister Molotov fra april 1947. Her formulerer Plakhin det således:

„Englænderne og amerikanerne har efter krigen udfoldet en overordentlig stor aktivitet i Danmark; de forsøger at omdanne landet til et brohoved mod os og at blive de egentlige herrer over de danske stræder“.⁵ Videre følger en detaljeret redegørelse for Storbritanniens og USA's militærhjælp til Danmark, der af de to lande har købt over 100 kampfly og træningsfly, herunder 26 Spitfire-jagere. Englænderne har overdraget den danske hær militært udstyr for ca. 100 millioner kr., og den danske flåde har fået et antal skibe. Også den danske samhandel med England og USA og de to landes propagandafremstød i Danmark i medierne og på det kulturelle område beskrives.

³ „Ottjot Missii SSSR v Danii sa 1945 god“ [Rapport fra USSR's gesandtskab i Danmark for året 1945], udateret, AVP RF f. 06, op. 8, p. 33, d. 512, l. 132.

⁴ Sst.

⁵ „O nasjikh odnosjenijakh s Danijej“ [Om vore relationer til Danmark], 16. april 1947, AVP RF f. 085, op. 31, p. 125, d. 4, l. 8.

I indberetningen nævner Plakhin, at „selv om USA og især England indtager en meget stærk position i Danmark, råder vi over ikke så få muligheder for at modvirke deres indflydelse“.⁶ Blandt de faktorer, der ifølge Plakhin er til fordel for Sovjetunionen, er danskernes ønske om fred og om at bevare den størst mulige politiske og økonomiske selvstændighed over for Storbritannien og USA, samt Sovjetunionens „internationale vægt og autoritet“. Det gælder ifølge Plakhin endvidere om at udnytte danskernes utilfredshed med visse dele af vestmagternes politik over for Danmark, bl.a. vedrørende de tyske flygtninge i landet og Sydslesvig-spørgsmålet. Denne vurdering af mulighederne for at udnytte de spørgsmål, hvor der var uenighed mellem Danmark og de førende vestmagter, skulle blive et gennemgående træk i Sovjetunionens holdning til Danmark i de følgende årtier.

For at styrke Sovjetunionens indflydelse i Danmark foreslår Plakhin i indberetningen at øge samhandelen og at gennemføre en række sovjetiske kulturelle arrangementer i Danmark (filmforevisninger, udstillinger, optræden af sovjetiske kunstnere o.l.). Hans forslag blev i Moskva fulgt op ved, at der i det kommunistiske partis centralkomité maj 1947 som svar på en forespørgsel fra MID blev udarbejdet et forslag til en forordning, der gav grønt lys for arrangementer af den ovennævnte art i Danmark.⁷

Det er interessant at se, at til trods for, at Sovjetunionen efter krigen stod uhyre stærkt i Østersø-området, blev Danmark allerede før tilslutningen til Atlantpagten fra sovjetisk side betragtet som en del af den vestlige lejr. Dette var dog ikke ensbetydende med, at den sovjetiske regering affandt sig med denne tilstand. Der blev som Plakhin foreslog i indberetningen april 1947 fra sovjetisk side iværksat en række påvirkningsforsøg for at skabe modvægt til den vestlige indflydelse. Det blev de følgende årtier en fast bestanddel af Sovjetunionens politik over for Danmark.

Planerne om et nordisk forsvarsforbund 1948-1949

Forhandlingerne mellem Sverige, Norge og Danmark om oprettelsen af et nordisk forsvarsforbund brød sammen januar 1949. Det skyldtes især, at Norge ud fra sine erfaringer fra krigen og sine sikkerhedsinteresser ønskede, at forbundet skulle have en form for tilknytning til USA, hvilket Sverige ikke ville acceptere. Forhandlingerne mellem de tre nordiske lande og årsagerne til deres sammenbrud ligger uden for fremstillingens rammer. Her skal udelukkende gøres rede for Sovjetunionens syn på et sådant forbund.

Historien kan fremvise flere eksempler på, at Rusland og senere

⁶ Sst., I. 12.

⁷ „Tsentralnyj Komitet VKP (b). Postanovlenije. Projekt“ [Centralkomitéen for VKP (b). Forordning. Forslag], 13. maj 1947, AVP RF f. 085, op. 31, p. 125, d. 4, ll. 15-16.

Sovjetunionen har forholdt sig negativt til et nærmere samarbejde mellem de nordiske lande og opfattet det som værende i modstrid med russiske/sovjjetiske sikkerhedsinteresser i Østersøen. Det gælder også forsøget på at etablere et nordisk forsvarsforbund 1948-49. Allerede i 1947 var man på vagt i Moskva. I et brev 27. oktober 1947 fra viceudenrigsminister Malik til ambassadørerne i Norge og Sverige og gesandterne i Danmark og Finland hedder det: „I den sidste tid har reaktionære kredse i de skandinaviske lande styrket deres virke for at sammentømre en blok af de nordiske lande og trække disse lande ind i en vestlig blok, rettet mod USSR“.⁸ De sovjetiske repræsentanter i de fire lande fik instruks om at samle oplysninger om sagen og at sende alt materiale herom til MID sammen med deres overvejelser over, hvordan man fra sovjetisk side skulle reagere og hvilke forholdsregler, det var nødvendigt at tage for at skabe „en modvægt mod de reaktionære elementer i de skandinaviske lande og de imperialistiske kredse i USA og Storbritannien i deres virksomhed mod Sovjetunionen i disse lande“.⁹ I et notat fra marts 1948 til viceudenrigsminister Sorin, hvori lederen af MID's 5. europæiske afdeling, Abramov, sammenfatter de indkomne svar, hedder det, at det nordiske samarbejde „i sidste instans er rettet mod Sovjetunionen“, at „et af samarbejdets vigtigste formål er at isolere de nordiske lande fra en mulig indflydelse fra USSR eller at neutralisere denne indflydelse i Finland“, og at „slutresultatet af en forening af de skandinaviske landes økonomi, politiske linje og militære ressourcer i den nuværende situation kun kan blive en indlemmelse af den nordiske blok i den imperialistiske lejr, der ledes af USA og England“.¹⁰ I et brev til Sorin 20. oktober 1948 om de nordiske forsvarsministres møde i Oslo tidligere i samme måned kalder Abramov det planlagte forsvarsforbund „en nordisk filial af den antisovjetiske vestlige blok“.¹¹ Abramov anbefaler, at man undlader officielle erklæringer om det nordiske forsvarsforbund, men til gengæld sørger for en „energisk reaktion“ i sovjetisk presse og radio. Herved blev det, og da planerne om et nordisk forsvarsforbund blev opgivet samtidig med, at Norge mere og mere tydeligt tilkendegav sit ønske om en tilknytning til USA og Storbritannien, og da Danmark snart fulgte efter, begyndte den sovjetiske regering at samle sin opmærksomhed om denne nye situation.

Moskvas vagtsomhed over for det nordiske samarbejde viser med stor tydelighed, at Skandinavien var et primært interesseområde for Sovjetunionen, og at de nordiske landes sikkerhedspolitiske orientering blev fulgt på tæt hold af den sovjetiske regering. Det kan tilføjes, at da Danmarks og Norges tilslutning

⁸ A.O. Tjubarjan m.fl. (red.), *Sovetsko-norveskijje odnosjenija 1917-1955. Sbornik dokumentov* [De sovjetisk-norske relationer 1917-1955. Dokumentsamling], 1997, s. 440-41.

⁹ Sst.

¹⁰ A.A. Komarov, „SSSR i Skandinavskij oboronitelnyj sojus 1948-1949“ [USSR og det skandinaviske forsvarsforbund 1948-1949], i O.V. Tjernysjov (red.), *Severnaja Evropa. Problemy istorii. Vypusk 4* [Nordeuropa. Historiske problemer. 4. bind], 2003, s. 91-92.

¹¹ Sst., s. 93.

til Atlantpagten var en realitet, gav den sovjetiske gesandt i København, Plakhin, udtryk for, at sammenbruddet af forhandlingerne om et nordisk forsvarsforbund „nærmest lignede en sammensværgelse“, og han lod forstå, at forhandlingerne efter sovjetisk opfattelse havde været en afledningsmanøvre, fordi „den danske regering parallelt med forhandlingerne om en nordisk blok havde forberedt sig på en tilslutning til den atlantiske blok“. ¹²

En anden og mere realistisk vurdering af forhandlingerne om et nordisk forsvarsforbund findes i et notat udarbejdet i MID august 1953. Det hedder heri, at

„mens de mest reaktionære kredse i det danske borgerskab (især blandt de konservative) lige fra begyndelsen gik ind for en indtræden i den atlantiske blok, så gik den socialdemokratiske regering først med til at tilslutte sig denne blok efter, at forhandlingerne mellem Danmark, Sverige og Norge ikke havde ført til oprettelsen af et skandinavisk militært forbund. Initiativtagerne til disse forhandlinger var som bekendt svenskerne, men de mest aktive deltagere i forhandlingerne, især i deres sidste fase, var danskerne. Svenskerne ønskede, at et skandinavisk militært forbund skulle være neutralt og ikke forbundet med et atlantisk militært forbund. Nordmændene, der helt afspejlede USA's holdning i dette spørgsmål, insisterede derimod på et skandinavisk forbund som en filial af en atlantisk blok. Danskerne hældede til det svenske synspunkt og forsøgte at finde en kompromisløsning, der på den ene side kunne tilfredsstille nordmændene og svenskerne, og på den anden side sikre, at man modtog våben fra USA. Mens englænderne ikke modsatte sig indgåelsen af et neutralt militært forbund mellem skandinaverne, erklærede amerikanerne direkte, at et neutralt skandinavisk forsvarsforbund uden forbindelse med den atlantiske blok ikke kunne regne med at modtage amerikanske våben.“ ¹³

I betragtning af den negative sovjetiske holdning til planerne om et nordisk forsvarsforbund 1948-49 er det værd at bemærke, at Sovjetunionen senere – efter Danmarks og Norges tilslutning til Atlantpagten – ændrede opfattelse af dette spørgsmål. Et nordisk forsvarsforbund blev i 1950'erne og 1960'erne nævnt som et for Sovjetunionen acceptabelt alternativ til Danmarks og Norges medlemskab af NATO, så at sige „et mindre onde“ end NATO. Der var dog ikke i denne periode nogen entydig sovjetisk holdning til spørgsmålet (se afsnittet nedenfor om neutralitet som alternativ til NATO i sovjetisk optik).

¹² „Ottjot Missii SSSR v Danii sa 1949 god“ [Rapport fra USSR's gesandtskab i Danmark for året 1949], marts 1950, RGASPI f.17, op. 137, d. 129, l. 31.

¹³ „O nasjikh odnosjenijakh s Danijej“ [Om vore forbindelser med Danmark], 10. august 1953, AVP RF f. 085, op. 37, p. 147, d. 11, ll. 15-16.

Sovjetunionens vurdering af Sveriges sikkerhedspolitik

Den sovjetiske vurdering af Sveriges sikkerhedspolitik viser, at Moskva så med stor skepsis på den svenske neutralitetspolitik. Det fremgår af et notat med overskriften „De mislykkede forhandlinger om oprettelsen af en skandinavisk militær blok og spørgsmålet om Sveriges „neutrale“ stilling“, udarbejdet i MID's 5. europæiske afdeling februar 1949. Som baggrund for den svenske neutralitet nævnes her ud over landets lange udenrigspolitiske tradition også Sveriges ønske om at „bevare Finland som en forpost mellem Vest og Øst og ikke allerede nu give Sovjetunionen anledning til at forstærke sit pres på Finland ved anvendelse af hårdere forholdsregler over for dette land“.¹⁴ Videre hedder det, at Sverige „i tilfælde af en militær konflikt uden vaklen vil tilslutte sig blokken af vestmagter“, og at „Sverige rent faktisk allerede nu er ved at blive omdannet til en fremskudt base for de engelske og amerikanske imperialister i en kommende krig mod Sovjetunionen, samt at den svenske regering med sine handlinger bidrager til denne udvikling i landet samtidig med, at den fortsætter med hyklerisk at erklære, at det er dens hensigt at føre en neutralitetspolitik“.¹⁵

Danmarks og Norges tilslutning til Atlantpagten 1949

Hovedkilden til belysning af Sovjetunionens syn på Danmarks tilslutning til Atlantpagten er en rapport for året 1949, udarbejdet i gesandtskabet i København.¹⁶ Allerede overskriften til afsnittet om Danmark og NATO siger noget om det sovjetiske syn på sagen. Den lyder: „[Danmarks] indtræden i det nordatlantiske forbund og forberedelsen af landet og folket til deltagelse i krig“.¹⁷ Senere i rapporten bliver der også talt med store bogstaver, og ikke blot Danmarks tilslutning til Atlantpagten, men også modtagelsen af Marshallhjælpen fordømmes i skarpe vendinger. Hedtofts socialdemokratiske regering „har tilsluttet Danmark en aggressiv blok og underlagt sit forsvar og også sin udenrigs- og indenrigspolitik aggressionens interesser“.¹⁸ ... „Marshallplanen og det nordatlantiske forbund har haft direkte indflydelse på den danske udenrigspolitik, der i dag er helt paralyseret og underlagt USA's og Englands aggressive planer“.¹⁹ ...“Med Danmarks modtagelse af

¹⁴ A.A. Komarov, „Politika SSSR po odnosjeniju k skandinavskim stranam v khrusjtjovskij period“ [USSR's politik over for de skandinaviske lande i Khrusjtjovperioden], i *N.I. Jegorova, A.O. Tjurbarjan (red.), Kholodnaja vojna i politika rasrjadki. Diskussionnyje problemy* [Den kolde krig og afspændingspolitikken. Omdiskuterede problemer] I, 2003, s. 97.

¹⁵ Sst., s. 97.

¹⁶ „Ottjot Missii SSSR v Danii sa 1949 god“ [Rapport fra USSR's gesandtskab i Danmark for året 1949], marts 1950, RGASPI f.17, op. 137, d. 129, ll. 2-88.

¹⁷ Sst., l. 31.

¹⁸ Sst., l. 39.

¹⁹ Sst., l. 45.

Marshall-“hjælpen“ er den antisovjetiske kurs blevet fast etableret i dansk udenrigspolitik og propaganda, og den gennemføres åbenlyst“. ²⁰ ...“Den danske regering ved udmærket godt, at medlemskab af den atlantiske blok og venskabelige relationer med Sovjetunionen er uforenelige begreber“...“og ingen besværgelser fra Rasmussen [den danske udenrigsminister] kan ændre vores overbevisning om, at Danmark er blevet Sovjetunionens åbenlyse fjende“. ²¹ ...“Danmark har hverken reelt eller formelt en selvstændig udenrigs- og forsvarspolitik. Disse bestemmes nu fuldt og helt af det nordatlantiske forbunds opgaver og planer. Som medlem af den nordatlantiske blok forbedrer Danmark sig åbenlyst til krig mod Sovjetunionen og vil blive nødt til at stille sit territorium til rådighed for blokkens militære styrker“. ²²

Selv om tonen generelt blev dæmpet noget ned i de følgende årtier, var denne sprogbrug fast inventar i dokumenter fra det sovjetiske udenrigsministerium og også i artikler i den sovjetiske presse og i tidsskrifter og bøger om international politik. Når Danmarks medlemskab af NATO blev omtalt, hed det ufravigeligt, at Danmark havde tilsluttet sig en aggressiv imperialistisk blok, rettet mod Sovjetunionen og de socialistiske lande i Østeuropa, og at NATO's militære anlæg i Danmark udgjorde et brohoved for et angreb på Sovjetunionen og Østeuropa.

Den sovjetiske gesandt om Danmark efter den danske indtræden i NATO

Oversættelse af uddrag af årsrapporten om Danmark for 1949.
Marts 1950, RGASPI f. 17, op. 137, d. 129, ll. 39, 44-45, 52-53, 74, 78.

Således har den danske socialdemokratiske regering under Hedtoft gjort en ende på dobbeltheden i Danmarks udenrigspolitik og kastet neutraliteten bort som noget unødvendigt gammelt ragelse. I reaktionens kamp mod fremskridtets og fredens lande og i modstrid med landets og folkets interesser har regeringen tilsluttet Danmark en aggressiv blok og underlagt landets forsvar og også det udenrigs- og indenrigspolitik aggressions interesser.

Danskerne havde planer om at oprette et hjemmeværn på 100.000 mand. Men til trods for den omfattende propaganda, der er blevet ført i landet, er der for tiden kun 25.000, der frivilligt er trådt ind i hjemmeværnet. Det danske folk vil ikke i hjemmeværnet. Kommunisterne bliver

²⁰ Sst., l. 74.

²¹ Sst., l. 77.

²² Sst., l. 78.

jaget ud af hjemmeværnet. Med hjemmeværnet skaber den danske reaktion sine sorte „kamptropper“. Ifølge oplysninger, som gesandtskabet er i besiddelse af, oprettes der i Danmark under amerikanernes ledelse grupper til udryddelse af kommunister. Arbejdet med at danne disse grupper ledes af højresocialdemokraten professor Husfeldt og den reaktionære Erling Foss, begge tidligere deltagere i modstandsbevægelsen.

Danmarks indtræden i den aggressive nordatlantiske blok har givet stødet til en endnu mere omfattende militaristisk propaganda og til skabelsen af en krigspsykose. Denne propaganda søger konstant at bevise nødvendigheden af med alle midler at styrke hæren, flåden og luftvåbnet og at organisere hjemmeværn, luftforsvar o.l.

Danskerne elsker at tale om den danske mentalitet, men hvad er dansk mentalitet andet end småborgerlighed, en uigennemtrængelig filistrøssump og politisk uvidenhed! Man kan regne med, at store politiske problemer foreløbig ikke interesserer størstedelen af den danske befolkning, og at den let bliver et offer for behændig propaganda. Det er derfor ikke underligt, at den reaktionære propagandas forskellige forvrøvede og vilde påstande rettet mod Sovjetunionen og demokratiets og fremskridtets interne kræfter finder en gunstig grobund i Danmark.

Med Danmarks accept af Marshall“hjælpen“ er den antisovjetiske kurs i dansk udenrigspolitik og propaganda blevet fastslået, og den gennemføres åbenlyst. Danmarks tilslutning til det nordatlantiske forbund har styrket denne kurs. Hele den danske propaganda er i dag en filial af og et simpelt vedhæng til den engelske og amerikanske propaganda. Artikler i pressen og også udtalelser af danske politikere har nu en klart udtrykt og åbenlyst fjendtlig karakter. Der prædikes fjendskab og had til vort land, man søger at bevise Sovjetunionens aggressive hensigter, og man lovpriser de engelske og amerikanske aggressorers fredsvilje. Positiv information om Sovjetunionen er totalt fraværende i den marshalliserede danske presse.

Mange danskere regnede med, at nu, hvor de var forsvaret af Amerika og beskyttet af den amerikanske atombombe, var Sovjetunionen ikke længere farlig for Danmark. Derfor kom TASS' meddelelse om den sovjetiske atombombe som et chok for de ledende kredse og den danske befolkning. I deres forestillingsverden (der muligvis ikke er langt fra sandheden) er Danmark nu blevet forvandlet fra et land, der havde atombeskyttelse, til en skydeskive for atombomber.

Den første sovjetiske protest mod Danmarks beslutning kom umiddelbart inden den danske udenrigsministers underskrivelse af Atlantpagten i Washington 4. april 1949. Ifølge årsrapporten for 1949 vakte den på grund af afleveringstidspunktet panik i den danske politiske og militære ledelse. En medarbejder ved det sovjetiske gesandtskab i København overrakte 4. april kl. 02.30 et memorandum til den vagthavende i udenrigsministeriet. Statsministeren, kongen, ministrene og de militære chefer blev vækket, og først da en russiskkyndig nåede frem, fik man kendskab til protestens indhold, der ikke var så alarmerende som frygtet.²³

I modsætning til Danmark blev Norge allerede inden tilslutningen til Atlantpagten advaret om følgerne af denne beslutning, sådan som Sovjetunionen opfattede dem. Ved samme lejlighed blev Norge tilbudt en ikke-angrebspagt med Sovjetunionen.²⁴ Når Norge på dette tidspunkt blev viet større opmærksomhed end Danmark, kan det skyldes, at Norge grænser direkte op til Sovjetunionen. Den norske regering afviste tilbudet om en ikke-angrebspagt med den begrundelse, at de to stater ved at tilslutte sig FN allerede havde forpligtet sig til afholde sig fra „trusler om eller brug af væbnet magt mod nogen stats territoriale integritet eller politiske uafhængighed“.²⁵ Ved samme lejlighed gentog den norske regering et tidligere afgivet tilsagn om ikke at tillade udenlandske baser på norsk territorium „så længe Norge ikke er angrebet eller udsat for trusler om angreb“.

Perioden 1950-1962: Hovedlinjer i Sovjetunionens politik over for Danmark og Norge og i den sovjetiske vurdering af de to landes sikkerhedspolitik

I resten af den kolde krigs periode blev den danske NATO-politik studeret nøje af den sovjetiske regering. Alle nuancer i denne politik blev gransket med det formål at vurdere den danske forsvarsevne og -vilje. Regeringens og de øvrige politiske partiers holdninger på dette område blev analyseret. Herunder blev den NATO-kritiske opposition inden for det regeringsbæ-

²³ Sst, II, 77-78. Den danske regering svarede på det sovjetiske memorandum 4. maj 1949. Der blev i svaret givet udtryk for, at Atlantpagten kun havde defensive og ikke aggressive formål. Det sovjetiske memorandum og det danske svar er gengivet i *Dansk sikkerhedspolitik 1948-1966, II, Bilag*, Udenrigsministeriet, 1968, s. 135-139.

²⁴ A.O. Tjubarjan m.fl. (red.), *Sovetsko-norveskije otnosjenija 1917-1955. Sbornik dokumentov* [De sovjetisk-norske relationer 1917-1955. Dokumentsamling], 1997, s. 463. Forslaget om en ikke-angrebspagt blev fremsat af den sovjetiske ambassadør i Oslo 5. februar 1949.

²⁵ Sven Holtmark (red.), *Norge og Sovjetunionen 1917-1955. En utenrikspolitisk dokumentasjon*, 1995, s. 431-432. Det norske svar er fra 3. marts 1949. Tilsagnet om ikke at tillade udenlandske baser blev afgivet i en erklæring fra den norske regering 1. februar 1949, sst., s. 425. Den norske baseerklæring blev gentaget i det sovjetisk-norske kommuniké om resultaterne af statsminister Gerhardsens besøg i USSR november 1955, sst., s. 524.

rende socialdemokrati viet stor opmærksomhed. Alt sammen med henblik på at kunne tilrettelægge den optimale politik over for Danmark for at nå det mål, den sovjetiske regering stræbte mod: En dansk udtræden af NATO eller i hvert fald en svækkelse af det danske engagement i alliancen.

At dette var målet for Sovjetunionens politik over for Danmark fremgår tydeligt af det sovjetiske kildemateriale. Det var ligeledes målet for politikken over for Norge. Ved siden af dette hovedmål nævnes i kildematerialet også nødvendigheden af at etablere et godt bilateralt forhold mellem Sovjetunionen og de to nordiske lande. Det hang sammen med den nye strategi i Sovjetunionens udenrigspolitik fra midten af 1950'erne, der fik betegnelsen „fredelig sameksistens“. For Skandinaviens vedkommende viste den nye kurs sig ved den norske statsminister Gerhardsens besøg i Sovjetunionen november 1955 og H.C. Hansens tilsvarende besøg i marts 1956. Begge besøg fandt sted efter sovjetisk invitation. I det sovjetisk-norske kommuniké om resultaterne af Gerhardsens besøg i USSR udtrykte de to parter, at det var „deres faste hensigt at bidrage til udviklingen af venskabelige og gode naboforhold mellem USSR og Norge“. ²⁶ Der er et tilsvarende sovjetisk-dansk kommuniké fra H.C. Hansens besøg.

De to sider af den sovjetiske politik over for de to nordiske lande nævnes eksplicit i et par centrale dokumenter fra midten af 1950'erne. I MID's instruks til ambassadøren i Norge juni 1956 bliver det fremhævet, at hovedlinjen i ambassadens arbejde skal være „en yderligere udvikling og styrkelse af det venskabelige, gode naboforhold mellem USSR og Norge og en svækkelse af forbindelserne mellem Norge og den nordatlantiske blok“. ²⁷ Og i en indberetning juli 1956 fra den sovjetiske ambassadør i Danmark til chefen for MID's skandinaviske afdeling hedder det, at ambassaden i overensstemmelse med instansens forordning af 19. januar 1956 om politikken i de kommende år over for Skandinavien og Finland „har stillet sig den opgave samtidig med en forbedring af de dansk-sovjetiske relationer at opnå en svækkelse af Danmarks forbindelser med NATO og bidrage til at styrke de neutralistiske stemninger i den danske offentlige mening“. ²⁸ Instansens forordning af 19. januar 1956 må anses for at være et centralt dokument, der var retningsgivende for Sovjetunionens politik over for Norden i de kommende år. Der henvises til forordningen i flere ambassadeindberetninger. ²⁹

²⁶ A.O. Tjubarjan m.fl. (red.), *Sovetsko-norveskije odnosjenija 1917-1955. Sbornik dokumentov* [De sovjetisk-norske relationer 1917-1955. Dokumentsamling], 1997, s. 583. Kommunikéet er dateret 16. november 1955.

²⁷ A.A. Komarov, „Politika SSSR po odnosjeniju k skandinavskim stranam v khrusjtjovskij period“ [USSR's politik over for de skandinaviske lande i Khrusjtjovperioden], i *N.I. Jegorova, A.O. Tjubarjan (red.), Kholodnaja vojna i politika rasjejki. Diskussionnyje problemy* [Den kolde krig og afspændingspolitikken. Omdiskuterede problemer] I, 2003, s. 93.

²⁸ Slavin til Iljitjov, 31. juli 1956, AVP RF f. 085, op. 40, p. 158, d. 10, l. 27. Instansen er en sovjetisk betegnelse for politbureauet.

²⁹ F.eks. „Sovetsko-datskije odnosjenija v 1956-59 g.g.“ [De sovjetisk-danske relationer 1956-59], 17. februar 1960, AVP RF f. 085, op. 45, p. 167, d. 8, l. 6. DIIS har trods forespørgsler ikke kunnet få ad

Målene for Sovjetunionens politik over for Danmark

Oversættelse af uddrag af indberetning fra den sovjetiske ambassade til MID om de sovjetisk-danske relationer 1956-59.

17. februar 1960, AVP RF f. 085, op. 45, p. 167, d. 8, l. 6.

Sovjetunionens politik over for Danmark bestemmes af forordningen fra SUKP's CK af 19. januar 1956 „Om den sovjetiske regerings kommende forholdsregler vedrørende relationerne til Finland og de skandinaviske lande“. I denne forordning får USSR's MID stillet den opgave at opnå en forbedring af relationerne til Danmark og en svækkelse af Danmarks forbindelser med den nordatlantiske blok med det formål at bidrage til, at dette land i praksis kan overgå til neutral status.

Den væsentligste målsætning for Sovjetunionens politik over for Danmark og Norge var at opnå de to landes udtræden af NATO eller subsidiært at svække deres engagement i alliancen. Udviklingen af de bilaterale relationer var et middel til at nå dette mål. For Sovjetunionen var omfattende politiske, økonomiske og kulturelle kontakter en forudsætning for at få det indgående kendskab til modparten, der var nødvendigt for at kunne føre den rette påvirkningspolitik. Endvidere kunne samhandel og samarbejde på det teknisk-videnskabelige område på længere sigt styrke den sovjetiske økonomi. Det var i de følgende år Sovjetunionen, der pressede på, mens Danmark og Norge var tilbageholdende og ikke ønskede at gå videre end strengt nødvendigt med det bilaterale samarbejde. For Danmark og Norge var det imidlertid vigtigt at vise, at tilhørsforholdet til NATO ikke udelukkede, at der kunne træffes aftaler med Sovjetunionen om f.eks. samhandel og kulturel udveksling.

Hvad angår Sovjetunionens vurdering af Danmarks og Norges sikkerhedspolitik var det karakteristisk, at den sovjetiske regering opfattede denne som tosidet i den forstand, at de to lande på den ene side var fast forankret i NATO, mens de på den anden side havde taget forbehold hvad angår base- og atomvåbenpolitikken. Det blev ligeledes fra sovjetisk side bemærket, når de nordiske lande på internationalt plan, f.eks. i spørgsmålet om, hvem der skulle repræsentere Kina i FN's Sikkerhedsråd, indtog en holdning, der ikke var sammenfaldende med vestmagternes. Den sovjetiske vurdering fremgår bl.a. af et brev fra ambassadøren i Norge, Gribanov, til chefen for MID's skan-

gang til forordningen af 19. januar 1956 i de russiske arkiver, da den efter sigende ikke er afklassificeret. Henvisningerne til forordningen i indberetningerne tyder på, at den har indeholdt detaljerede instrukser til ambassademedarbejderne om at søge den størst mulige kontakt til brede grupper i det danske og norske samfund med henblik på at opnå de to landes overgang til neutral status.

dinaviske afdeling, Rodionov. Heri skriver Gribanov: „Da de er meget afhængige af USA og England, fortsætter de ledende kredse i Norge for tiden med at føre en udenrigspolitisk kurs, der er rettet mod et samarbejde med NATO. Imidlertid er de under gennemførelsen af denne kurs ængstelige og bestræber sig på at undgå en tilspidsning af forholdet mellem Norge og USSR, og i en række vigtige internationale spørgsmål indtager de en holdning, der objektivt er fordelagtig for os, eftersom den bidrager til afspænding og ikke falder sammen med USA's og heller ikke med NATO-ledelsens synspunkt“.³⁰ I sit svarbrev bemærkede Rodionov, at Gribanov korrekt havde påvist tvetydigheden i Norges holdning. Han understregede, at tvetydigheden bestod i på den ene side et tæt samarbejde med NATO, og på den anden side bestræbelsen på at opretholde et godt naboforhold til USSR. Efter Rodionovs mening tvang denne holdning de ledende kredse i Norge til at føre en „manøvreringspolitik“ og indtage en mere selvstændig holdning til nogle internationale spørgsmål, og også til at forholde sig mere „nøgternt“ til NATO-landenes militære forholdsregler, som ville kunne føre til en kraftig forværring af forholdet til Sovjetunionen“.³¹

Neutralitet som alternativ til NATO i sovjetisk optik

Sovjetunionen havde som nævnt forholdt sig negativt til de nordiske regeringers forhandlinger 1948-49 om et neutralt forsvarsforbund. I 1950'erne indgik tanken om en form for nordisk neutralitet imidlertid i Moskvas overvejelser over alternativer til det danske og norske medlemskab af NATO. Den sovjetiske regering var klar over, at det ikke var realistisk at forestille sig, at Danmark og Norge uden videre ville forlade NATO. Flere dokumenter viser dette.³² De alternativer, den sovjetiske udenrigsledelse opererede med, var enten en neutral status for de enkelte nordiske lande kombineret med en sovjetisk garanti for denne neutralitet eller dannelsen af et neutralt forbund bestående af Danmark, Norge og Sverige. Også et sådant forbund skulle forsynes

³⁰ A.A. Komarov, „Politika SSSR po otnosjeniju k skandinavskim stranam v khrusjtjovskij period“ [USSR's politik over for de skandinaviske lande i Khrusjtjovperioden], i *N.I. Jegorova, A.O. Tjurbarjan (red.), Kholodnaja vojna i politika rasrjadki. Diskussionnyje problemy* [Den kolde krig og afspændingspolitikken. Omdiskuterede problemer] I, 2003, s. 93. Komarov angiver ingen datering; Gribanov var ambassadør i Oslo 1956-1962, så brevet stammer fra den periode.

³¹ Sst.

³² Se f.eks. „O vojennykh prigotovlenijakh v Norvegii. (Informatsionnoje pismo)“ [Om de militære forberedelser i Norge. (Informationsbrev)], 27. maj 1957, AVP RF f. 0116, op. 46, p. 186, d. 9, l. 13. Heri skriver den sovjetiske ambassadør i Norge, Gribanov, at „Norge på grund af sin økonomiske afhængighed af USA ikke kan træde ud af NATO uden grundlæggende ændringer i sin indenrigs- og udenrigspolitik, hvilket man ikke kan regne med under den nuværende arbejderpartiregering, i hvert fald ikke inden for de nærmeste to år“. Se også den sovjetiske rapport til Kekkonen efter Khrusjtjovs besøg i Skandinavien juni 1964, kapitel 57.

med en garanti for, at Sovjetunionen ville respektere landenes neutralitet i tilfælde af en storkrig. Der var imidlertid ikke nogen entydig sovjetisk holdning til spørgsmålet om alternativer til NATO, og i løbet af 1950'erne blev der fra sovjetisk side udsendt forskellige signaler. Den sovjetiske interesse for sagen ikke blev modsvaret af en dansk og norsk. Regeringerne i de to lande var afvisende over for alle tanker om neutralitet.

Allerede i 1951 udsendtes en sovjetisk føler. Under en samtale med den norske udenrigsminister, Lange, fortalte Sveriges ambassadør i Oslo, at den sovjetiske ambassadør i Stockholm i samtaler med en række svenske politikere havde ladet skinne igennem, at „hvis Norge kunne tænkes at løsrive sig fra Atlantpagten og sammen med Sverige føre en konsekvent neutralitetspolitik, ville Sovjetunionen i tilfælde af en storkrig respektere den skandinaviske halvøns neutralitet“.³³

I et notat fra Plakhins hånd oktober 1953 diskuteres spørgsmålet om skandinavisk neutralitet grundigt.³⁴ Den tidligere gesandt i Danmark var på det tidspunkt fungerende chef for MID's 3. europæiske afdeling, der beskæftigede sig med Skandinavien. Det må understreges, at der ikke er tale om officielle sovjetiske regeringssynspunkter, men om en udenrigsministeriel embedsmands interne overvejelser, der videresendtes til hans nærmeste overordnede. I notatet konstaterer Plakhin, at USA's politiske og militære aktivitet i Skandinavien er så stor, at det nu er Sovjetunionens vigtigste opgave over for de skandinaviske lande at opnå disse landes neutralitet. Han indrømmer, at det er en vanskelig opgave, fordi de ledende kredse i Danmark og Norge er tæt knyttet til USA. Imidlertid er det hans vurdering, at der „for tiden eksisterer en forholdsvis gunstig situation for vores forholdsregler, rettet mod en støtte til og udvikling af bevægelsen for neutralitet i Skandinavien“. Han henviser her til de skandinaviske landes lange tradition for neutralitet og nævner, at antallet af tilhængere af neutralitet ifølge hans informationer er blevet forøget efter fire et halvt års medlemskab af NATO.

Plakhin har således en forholdsvis høj vurdering af omfanget af de neutralistiske kræfter i Danmark. Han mener, at der er grundlag for at regne med, at de sovjetiske bestræbelser for nordisk neutralitet vil give resultat, da „Norge og især Danmark er et svagt led i den atlantiske blok“. Plakhin nævner, at der blandt tilhængerne af en dansk neutralitet er to forskellige opfattelser. Den ene gruppe er modstander af et skandinavisk forbund, mens den anden og største foreslår en neutral skandinavisk blok som alternativ til NATO. Plakhin fremhæver, at Sovjetunionen ikke skal lave propaganda for en sådan blok, da det er svært at forestille sig, at den vil være ægte neutral, og da tilhængerne

³³ Sven Holtsmark (red.), *Norge og Sovjetunionen 1917-1955. En utenrikspolitisk dokumentasjon*, 1995, s. 451. Langes notat om samtalen er dateret 21. februar 1951.

³⁴ A.O. Tjubarjan m.fl. (red.), *Sovetsko-norveskije otnosjenija 1917-1955. Sbornik dokumentov* [De sovjetisk-norske relationer 1917-1955. Dokumentsamling], 1997, s. 520-24. Notatet er dateret 12. oktober 1953.

af et forbund mener, at det også skal omfatte Finland, hvilket er uacceptabelt for Sovjetunionen. På den anden side ville det på forhånd være dømt til fiasko, hvis Sovjetunionen blot ville foreslå, at Danmark og Norge skulle træde ud af NATO og hver for sig føre en neutralitetspolitik. Som konklusion på sine overvejelser foreslår Plakhin, at Sovjetunionen skal søge at opnå dansk og norsk udtræden af NATO og tilbagevenden til neutralitet, uden at der dannes et neutralt skandinavisk forbund. Det skal ske ved at lade de skandinaviske lande forstå, at et neutralt Skandinavien vil kunne regne med, at Sovjetunionen og sandsynligvis også vestmagterne vil garantere dets neutralitet. Denne vurdering fra Plakhins side – at en sovjetisk garanti ville ændre den danske og norske regerings holdning til neutralitetsspørgsmålet – må betegnes som helt urealistisk. Enhver sovjetisk erklæring om at ville respektere de nordiske landes neutralitet blev naturligvis betragtet som et slag i luften af regeringerne i disse lande.

Mens Plakhin således ikke var tilhænger af tanken om et skandinavisk forbund, blev der i et andet internt dokument givet udtryk for, at det ville være acceptabelt for Sovjetunionen, at der blev dannet et sådant forbund. Denne vurdering findes i en længere redegørelse for forholdet mellem Danmark og Sovjetunionen, udarbejdet i MID august 1953.³⁵ I dette dokument findes noget så sjældent som sovjetisk selvkritik, idet forfatteren beklager, at Sovjetunionen i 1948-49 indtog en negativ holdning til forhandlingerne om et nordisk forsvarsforbund. „Artikler i vores presse“, hedder det i redegørelsen, „gav skandinaverne og især danskerne et grundlag for at rette anklager mod os. De sagde, at Sovjetunionen ønsker at se Skandinavien balkaniseret, og at USSR i det hele taget er imod en styrkelse af de skandinaviske landes forsvar. Man kan under de nuværende omstændigheder betvivle korrektheden i vores daværende holdning til et skandinavisk militært forbund, eftersom der skete noget værre, nemlig dannelsen af den atlantiske blok, som Danmark og Norge er indtrådt i.“³⁶

Det er en interessant betragtning i et internt dokument, selv om en positiv sovjetisk holdning til et nordisk forsvarsforbund naturligvis ikke havde hindret en dansk og norsk indtræden i NATO. Senere i redegørelsen nævnes det, at „Danmark ubetinget er et svagt led i den nordatlantiske blok. Vores opgave består i at udnytte Danmark i kampen mod den atlantiske blok og at skabe betingelser for Danmarks mulige udtræden af denne blok“. I den forbindelse skal der i den sovjetiske presse offentliggøres en artikel om, at „det er acceptabelt for USSR, at der med henblik på at bevare freden og styrke sikkerheden i Østersø-området oprettes „et neutralt skandinavisk forbund“, hvis deltagere skal være frigjorte fra andre forbund og modtage stormagternes garanti.“³⁷

³⁵ „O nasjikh odnosjenijakh s Danijej“ [Om vore forbindelser med Danmark], 10. august 1953, AVP RF f. 085, op. 37, p. 147, d. 11, l. 7-29.

³⁶ Sst., ll. 16-17.

³⁷ Sst., ll. 26-27.

Mens den sovjetiske holdning til et skandinavisk forbund havde været klart negativ under forhandlingerne 1948-49, var der altså efter Danmarks og Norges tilslutning til Atlantpagten ikke længere en entydig opfattelse af dette spørgsmål. Tanken om et nordisk forsvarsforbund som et „mindre onde“ end NATO begyndte at dukke op i den sovjetiske udenrigsledelse.

Idéen om en garanteret neutralitet var i 1952 blevet fremført af Finlands præsident Kekkonen, der i en artikel i den finske avis „Maakansa“ havde udtalt sig til støtte for en sikret neutralitet for de skandinaviske lande. Ifølge en redegørelse udarbejdet i MID's skandinaviske afdeling juli 1959 var Kekkonens udtalelse „i princippet på forhånd aftalt med os“.³⁸ Dette er blot et af mange eksempler på, at Kekkonen blev brugt af den sovjetiske regering til at fremføre budskaber til de nordiske lande. Den opsendte prøveballon blev hurtigt skudt ned. Norges udenrigsminister, Lange, erklærede direkte: „Så længe jeg er med i regeringen, træder Norge ikke ud af Atlantpagten“.³⁹

I 1953 foreslog det svenske kommunistparti, at spørgsmålet om et neutralt skandinavisk forbund skulle diskuteres på en konference for de nordiske kommunistiske partier. Det fik det finske kommunistparti til at rette en forespørgsel til Moskva om, hvordan man der stillede sig til sagen. Efter instansens (dvs. politbureauets) beslutning blev der fra sovjetisk side svaret, at „idéen om at skabe en neutral skandinavisk blok er tvivlsom. Det kan ikke udelukkes, at kredse, der er fjendtlige over for Sovjetunionen, vil forsøge at udnytte idéen om at oprette en neutral skandinavisk blok til at binde Finland til de vestlige lande og også til gennem denne blok at styrke det amerikanske pres på Sverige“.⁴⁰ Det var imidlertid stadig vigtigt, understregedes det i svaret til de finske kommunister, at de demokratiske kræfter i de skandinaviske lande var aktive i kampen for at få Danmark og Norge ud af den nordatlantiske blok og for at få „Sverige, Danmark og Norge til at føre en ægte neutralitetspolitik uden at disse lande skulle forenes i nogen blokke“.⁴¹

Kildematerialet viser således, at der i 1953 var to forskellige holdninger i den sovjetiske udenrigsledelse til et nordisk forsvarsforbund. I et internt dokument i MID blev et sådant forbund betegnet som acceptabelt for Sovjetunionen, men eksternt blev tanken afvist efter beslutning i politbureauet. Den sovjetiske regerings negative holdning til et skandinavisk forbund blev også fremlagt i en artikel i tidsskriftet „Kommunist“ (nr. 2, 1954).⁴²

I 1959 blev ideen om et nordisk forsvarsforbund igen taget op fra sovjetisk side. Sommeren 1959 skulle Khrusjtjov have besøgt Skandinavien, men den

³⁸ „Vnesjnaja politika severnykh stran i odnosjenija etikh stran s SSSR“ [De nordiske landes udenrigspolitik og disse landes forhold til USSR], 14. juli 1959, AVP RF f. 0116, op. 49, p. 190, d. 9, l. 54.

³⁹ Sst., l. 56.

⁴⁰ Sst., ll. 57-58.

⁴¹ Sst.

⁴² Sst.

sovjetiske regering aflyste i sidste øjeblik besøget (se om årsagerne til aflysningen i afsnittet nedenfor om Sovjetunionens opfattelse af forholdet til Danmark). Inden da var der i MID's skandinaviske afdeling som et led i de grundige forberedelser til besøget blevet udarbejdet et forslag til et svar, som Khrusjtjov skulle give i et interview til den norske avis „Dagbladet“. Her blev der i modsætning til den tidligere officielle holdning anlagt et positivt syn på et skandinavisk forbund. Også tanken om en stormagtsgaranti af skandinavisk neutralitet blev fremført. Khrusjtjov skulle sige, at

„hvis Norge og Danmark ville træde ud af NATO og slå ind på neutralitetsvej, så ville det skabe en helt anderledes situation i Nordeuropa... Norges og Danmarks overgang til neutralitet ville sammen med Finlands og Sveriges fredselkende politik skabe forudsætningerne for at omdanne Nordeuropa til en zone med stabil fred og ro. Vi forstår naturligvis, at man i Norge og Danmark ved en overgang til neutral stilling igen ville stille nogle spørgsmål, forbundet med en sikring af disse landes nationale sikkerhed. Det er velkendt, at politikerne i de skandinaviske lande ofte har fremsat udtalelser om at løse disse spørgsmål ved at forene de skandinaviske landes kræfter, bl.a. på forsvarsområdet. Jeg synes, at disse tanker fortjener opmærksomhed. Hvad ville rent faktisk kunne forhindre de neutrale nordiske lande i at forene deres kræfter med det formål at skabe et fælles forsvar til at beskytte deres nationale suverænitet og uafhængighed? I hvert fald ville man i Sovjetunionen forholde sig forstående til realiseringen af en sådan ide. Og ydermere, hvis det ville blive krævet, at stormagterne efter Norges og Danmarks udtræden af NATO skulle påtage sig forpligtelser til at respektere Nordeuropas neutralitet og bidrage til at styrke den, så ville Sovjetunionen være rede til at gøre det sammen med andre stater“.⁴³

I den sovjetiske udenrigsledelse var der således i 1950'erne flere forskellige forestillinger om alternativer til det danske og norske medlemskab af NATO. En stormagtsgaranteret neutralitet, et nordisk forsvarsforbund eller en kombination af de to muligheder blev på forskellige tidspunkter ført i marken. Fælles for disse forslag var, at de var urealistiske. De skandinaviske landes regeringer gjorde sig ingen overvejelser om at ændre deres sikkerhedspolitik. Det kan tilføjes, at ideen om en stormagtsgaranteret neutralitet som alternativ til Danmarks medlemskab af NATO også i 1960'erne blev fremført fra sovjetisk side.⁴⁴

⁴³ A.A. Komarov, „Politika SSSR po odnosjeniju k skandinavskim stranam v khrusjtjovskij period“ [USSR's politik over for de skandinaviske lande i Khrusjtjovperioden], i *N.I. Jegorova, A.O. Tjurbarjan (red.), Kholodnaja vojna i politika rasrjadki. Diskussionnyje problemy* [Den kolde krig og afspændingspolitikken. Omdiskuterede problemer] I, 2003, s. 98-99.

⁴⁴ Ju.I. Golosjubov, *Skandinavija i jevropejskaja besopasnost* [Skandinavien og den europæiske sikkerhed], 1971, s. 77.

Sovjetunionens vurderinger af mulighederne for at opnå støtte til neutralitetstanken i det danske samfund

Hvad angår omfanget og styrken af de kredse i Danmark, som Sovjetunionen kunne bygge sin politik på og forvente støtte fra, giver det sovjetiske kildemateriale udtryk for forskellige opfattelser. I en indberetning fra gesandtskabet i København oktober 1949 gennemgås de aktiviteter, der udfoldes af DKP og DKU. Sidstnævnte siges at have stor indflydelse i Studentersamfundet og Clarté. Også de danske kvindeorganisationer og fredsorganisationer samt dansk-sovjetisk samvirke gennemgås, ligesom „progressive“ elementer i fagforeningerne, det radikale parti og de socialdemokratiske og radikale ungdomsorganisationer omtales. Selv om disse „demokratiske kræfter“ i Danmark ifølge indberetningen udsættes for en systematisk forfølgelse, organiseret af de borgerlige partier og socialdemokratiet, siges det, at de „vokser og styrkes for hver dag, der går“. Indberetningens konklusion er dog betydeligt mere forbeholden. Her hedder det, at den „demokratiske lejr“ er svag og mangler penge og politisk skoling, men at den ikke desto mindre har store muligheder for vækst.⁴⁵ En lignende negativ vurdering findes i gesandtskabets årsrapport for 1949, der understreger, at „fredens og demokratiets kræfter må udføre deres arbejde under meget vanskelige betingelser, og derfor er – trods en betydelig aktivering af den demokratiske lejrs virksomhed i det forløbne år og trods dens store koncentration og målrettethed – den politiske effekt af denne virksomhed forholdsvis ringe“.⁴⁶

Den sovjetiske udenrigspolitiske ledelse udviste stor interesse for de kredse i Norden, der gik ind for neutralitet. Der er i kildematerialet ikke nogen entydig vurdering af disse kredsers betydning i det danske samfund. I et notat udarbejdet i MID januar 1956 nævnes det, at der siden 1905 er solide traditioner i Norden for neutralitet, og at der i de danske politiske partier venstre, socialdemokratiet og det radikale venstre findes neutralistisk indstillede elementer. Det konkluderes imidlertid, at de „neutralistiske stemninger i Norge, Danmark og Island endnu ikke har taget form af en massebevægelse“, men at en aktiv sovjetisk politik over for disse lande „utvivlsomt vil styrke neutralisternes position i Skandinavien og svække Norges, Danmarks og Islands forbindelser med NATO“.⁴⁷ En mere positiv vurdering findes i et notat fra januar 1956. Her nævnes det, at „i det danske samfund og i de politiske kredse styr-

⁴⁵ „Sily demokratitjeskogo lagerja v Danii“ [Den demokratiske lejrs styrke i Danmark], 29. oktober 1949, RGASPI f. 17, op. 137, d. 388, ll. 1-15. Indberetningen blev af MID sendt til centralkomiteén 9. januar 1950. Samtidig modtog centralkomiteén indberetninger om de tilsvarende bevægelser i Norge, Sverige og Finland.

⁴⁶ „Ottjot Missii SSSR v Danii sa 1949 god“ [Rapport fra USSR's gesandtskab i Danmark for året 1949], marts 1950, RGASPI f.17, op. 137, d. 129, l. 53.

⁴⁷ „Otnosjenije skandinavskikh stran k ideje nejtraliteta“ [De skandinaviske landes forhold til neutralitetsideen], 13. januar 1956, AVP RF f. 085, op. 40, p. 158. d. 10, ll. 10, 16-18.

Sovjetunionen havde som mål, at Danmark og Norge skulle være neutrale i lighed med Sverige og Finland. Her ses den sovjetiske repræsentant i FN, V.I. Sjaposjnikov og Sveriges ditto Sture Petren under et muntert øjeblik i FN den 8. maj 1961.

kes stemningen for at svække Danmarks forbindelser til NATO og for, at Danmark skal føre en mere selvstændig udenrigspolitik⁴⁸. Denne opfattelse bygger bl.a. på udtalelser på de radikales landsmøde september 1955 og er næppe typisk for det danske samfund som helhed. I en indberetning juli 1956 fra den sovjetiske ambassadør i København til chefen for MID's skandinaviske afdeling er tonen derimod pessimistisk. Det hedder her, at „det er nødvendigt at gøre sig klart, at der i Danmark er meget få mere eller mindre indflydelsesrige personer, der går ind for ægte neutralitet, og at neutralisternes organisationer i realiteten udfører et meget svagt arbejde“.⁴⁹

Hovedindtrykket af det sovjetiske kildemateriale er, at man fra sovjetisk side betragtede de grupper i Danmark, der gik ind for neutralitet, som forholdsvis svage. Denne opfattelse blev som nævnt i kapitel 25 ikke delt af de vestlige ambassadører i Danmark, der generelt betonedede den neutralistiske traditions betydning i den danske offentlighed.

⁴⁸ „Danija“ [Danmark], 4. januar 1956, APF RF f. 085, op. 40, p. 158, d. 10, l. 4.

⁴⁹ Slavín til Iljitjov, 31. juli 1956, AVP RF f. 085, op. 40, p. 158, d. 10, l. 29.

Sovjetunionens opfattelse af forholdet til Danmark fra midten af 1950'erne

Den meget unuancerede sovjetiske opfattelse fra begyndelsen af 1950'erne af Danmark som et land uden selvstændig udenrigspolitik, der totalt var underlagt den aggressive britiske og amerikanske imperialisme, blev i slutningen af årtiet afløst af en ofte lidt mere rolig vurdering. Fra 1956 blev det i indberetningerne fra den sovjetiske ambassade i København og i dokumenter fra udenrigsministeriet i Moskva gang på gang betonet, at forholdet mellem Danmark og Sovjetunionen var blevet bedre. Dette var i overensstemmelse med den sovjetiske strategi om venskabelige forbindelser som forudsætning for påvirkningspolitikken. I en ambassadeindberetning august 1956 hedder det kort: „Vores forbindelser med Danmark er i det sidste år blevet betydeligt forbedret og udvidet“.⁵⁰

Der er imidlertid også mange eksempler på tilbageholdende vurderinger af det bilaterale forhold. I en redegørelse fra MID's skandinaviske afdeling juli 1959 nævnes det, at „omfanget af de sovjetiske forbindelser med Danmark ikke er stort, eftersom den danske regering ikke udviser nogen særlig interesse for at udvide kontakterne med USSR. Det forklares af Danmarks store afhængighed af de ledende magter i NATO, først og fremmest af Danmarks afhængighed af at kunne afsætte varer til landene i denne blok“.⁵¹ I fortsættelse heraf konstateres det, at den danske regering i udformningen af sin politik over for USSR i høj grad tager hensyn til, hvordan forholdet mellem Sovjetunionen og de ledende vestmagter er på det pågældende tidspunkt. Som årsag til den danske regerings tilbageholdenhed over for Sovjetunionen nævnes også frygt for, at Sovjetunionen og også de danske kommunister skal få for stor indflydelse i Danmark. I en indberetning august 1958 fra ambassaden til viceudenrigsminister A.V. Sakharov nævnes det, at selv om der er sket en vis forbedring af forholdet mellem Danmark og Sovjetunionen, er de ledende kredse i Danmark på grund af afhængigheden af NATO ikke gået ind på en bred udvikling af de sovjetisk-danske relationer. Ydermere har de ledende kredse „været bange for at udvide relationerne, fordi det kunne føre til en styrkelse af USSR's indflydelse i Danmark. Det vigtigste parti i regeringskoalitionen – det danske socialdemokrati – der fører en kamp med kommunisterne om indflydelse på masserne, har været bange for en betydelig forbedring af forholdet til Sovjetunionen også af den grund, at det heri har set en

⁵⁰ „Sostojanije nasjikh odnosjenij s Danijej, perspektivy ikh rasvitija i nasji konkretnyje sadatji“ [Status over vore relationer til Danmark, perspektiverne for deres udvikling og vores konkrete opgaver], 14. august 1956, APF RF f. 085, op. 40, p. 158, d. 10, l. 33.

⁵¹ „Vnesjnaja politika severnykh stran i odnosjenija etikh stran s SSSR“ [De nordiske landes udenrigspolitik og disse landes forhold til USSR], 14. juli 1959, AVP RF f. 0116, op. 49, p. 190, d. 9, l. 81.

mulighed for, at kommunisterne kunne styrke deres stilling i Danmark, og det selv få mindre indflydelse i den danske arbejderbevægelse“.⁵²

Planlagt besøg af Khrusjtjov 1959

Det hører med til billedet af Sovjetunionens syn på Danmark, at man i Moskva var meget nærtagende, når sovjetisk politik blev omtalt i dansk presse på en måde, der af den sovjetiske regering opfattedes som negativ. En sådan sag var den formelle begrundelse for, at et planlagt besøg af Khrusjtjov i Danmark sommeren 1959 som nævnt ovenfor blev aflyst. I en note juli 1959 til den danske ambassadør i Moskva, Mørch, beklagede den sovjetiske regering, at den havde set sig nødsaget til at udsætte besøget, der også skulle have omfattet Sverige og Norge. Som årsag anførtes i noten en kraftig antisovjetisk kampagne i Danmark. Den svenske og norske ambassadør fik overrakt tilsvarende noter. I noten til Danmark udtryktes forundring over, at den danske regering ikke havde fundet det nødvendigt at modvirke den antisovjetiske kampagne, der hver dag blev ført ikke blot i reaktionære aviser som Dagens Nyheder og Jyllandsposten, men også i det socialdemokratiske partiorgan *Aktuelt*. Ingen henvisninger til det danske flerpartisystem eller til oppositionens ret til atanfægte en anden mening end regeringens kunne efter sovjetisk opfattelse begrunde en sådan antisovjetisk kampagne.⁵³ I sit svar betonedede den danske regering, at den som følge af den grundlovssikrede ytringsfrihed ikke kontrollerede den danske presse, og at den ikke delte den sovjetiske opfattelse af, at der var tale om en kampagne, der kunne begrunde en udsættelse af besøget.

Den reelle grund til aflysningen af besøget var en anden. Det, der i Moskva blev kaldt en antisovjetisk kampagne, var en række artikler i dansk presse, herunder i *Aktuelt*, der var stærkt kritiske over for en tale, Khrusjtjov havde holdt i Riga i juni 1959. Her havde han erklæret, at Danmarks og Norges indtræden i NATO skyldtes en „misforståelse“, og at de to lande burde gå over til neutral status ligesom Finland og derved forbedre deres forhold til Sovjetunionen. Den negative modtagelse af talen i Danmark havde tilsyneladende frataget Khrusjtjov håbet om at kunne opnå resultater af besøget, der derfor blev aflyst.⁵⁴

Forslag til sovjetiske propagandafremstød 1959

Oversættelse af uddrag af forslag fra MID til SUKP' CK om mulige tiltag for at svække Norges og Danmarks forbindelser med NATO.

⁵² „O sovetko-datskikh odnosjenijakh v pervoj polovine 1958 goda“ [Om de sovjetisk-danske relationer i første halvdel af 1958], 11. august 1958, AVP RF f. 085, op. 42, p. 162, d. 6, ll. 51-52.

⁵³ „Pamjatanaja sapiska [Aide mémoire], 19. juli 1959, AVP RF f. 085, op. 44, p. 165, d. 3, ll. 3-5.

⁵⁴ Bent Jensen, *Bjørnen og haven*, 1999, s. 532-36.

11. juni 1959, AVP RF f. 0116, op .49, p. 191. d. 16, ll. 34-35, 47.

Forslagene blev udarbejdet i forbindelse med Khrusjtjovs planlagte besøg i Skandinavien sommeren 1959. Besøget blev aflyst, og på dokumentet er anført: „Besluttet at udsætte spørgsmålet“. Alligevel vidner forslagene om den sovjetiske udenrigsledelses hensigter om propogandatiltag i forbindelse med et statsbesøg.

Med det formål at aktivere kampen i de nordiske lande for Norges og Danmarks udtræden af NATO planlægges det at realisere følgende tiltag:

MID og KGB skal arbejde for, at kendte personer i de nordiske lande fremsætter erklæringer til støtte for ideen om Norges og Danmarks overgang til neutral status. Til det formål og i overensstemmelse med instruksen har MID givet anvisninger til vore ambassadører i Danmark, Norge og Sverige om på et forberedende plan at gennemføre samtaler med vennerne og også med borgerlige politikere og samfundsdebattører i de skandinaviske lande, der støtter ideen om Danmarks og Norges neutralitet.

I den udenlandske presse skal der offentliggøres materialer, der afslører USA's og Vesttysklands planer om at aktivere de skandinaviske landes deltagelse i NATO's militære forholdsregler.

Propagandaen for ideen om de små landes neutralitet skal styrkes i radioudsendelserne til de nordiske lande.

I et forslag til en forordning fra MID til CK 11. juni 1959 indgår også følgende punkt:

Senest i august d.å. skal der i et af de skandinaviske lande i en kendt politikers navn udgives en pjece (f.eks. med titlen „Hvor fører deltagelsen i NATO Norge og Danmark hen“?) med argumentation for Norges og Danmarks udtræden af det nordatlantiske forbund og deres overgang til neutral status.

Sovjetunionens vurdering af Danmarks og Norges NATO-politik

Vedrørende sikkerhedspolitik og militære forhold understreges Danmarks og Norges tætte tilknytning til NATO i MID's redegørelser om Skandinavien. Det fremhæves, at „regeringerne i Danmark og Norge fortsat anser medlemskabet af NATO som en hjørnesten i deres udenrigs- og forsvarspolitik“ ... og at deres grundlæggende opfattelse er, at det giver dem „en sikkerheds garanti og bi-

drager til at sammensveje den vestlige lejr over for Sovjetunionens og de socialistiske landes øgede styrke“.⁵⁵ Det nævnes, at „USA i perioden 1950-1959 har leveret militært udstyr til Norge for 630 millioner dollars, herunder 500 fly, 200 kampvogne, 3.600 stk. våben o.l., og at militærhjælpen til Danmark i samme periode har udgjort ca. 430 millioner dollars, herunder 313 fly, ca. 300 kampvogne og 21 skibe, samt at USA har forpligtet sig til at betale Danmark halvdelen af udgifterne til bygning af 23 skibe i femårsprogrammet for fornyelsen af den danske flåde“.⁵⁶ Endvidere at Danmark og Norge er „inkluderet i NATO’s program for krigsforberedelser, i første række ved at disse landes territorier er forberedt til anvendelse som et militær-strategisk brohoved i en mulig krig mod Sovjetunionen og den socialistiske lejrs lande“.⁵⁷ I den forbindelse anføres det, at der i Danmark og Norge er bygget „et helt net af store lufthavne og flådebaser beregnet til brug for vestmagternes militære styrker, samt et system af radarstationer“.⁵⁸

Den danske og norske basepolitik

Hvad angår baser fremhæves det i de sovjetiske dokumenter som noget positivt, at der ikke er stationeret udenlandske tropper i Danmark og Norge. Der henvises i dokumenterne ofte til den ovenfor nævnte norske erklæring om baser i Norge. Fra sovjetisk side blev der i øvrigt ved udarbejdelsen af kommunikéet efter Gerhardsens besøg i Moskva november 1955 gjort et forsøg på at ændre formuleringen i den norske baseerklæring. I formuleringen fra 1949 stod, at Norge ikke ville åbne sit territorium for baser, så længe det „ikke er angrebet eller truet af et angreb“. Det sovjetiske forslag til kommunikéet i 1955 lød: „Fra norsk side blev den norske regerings beslutning om ikke at tillade stationering af fremmede tropper på norsk område på ny bekræftet“. Denne formulering blev af indlysende grunde afvist af nordmændene.⁵⁹

I et brev fra Plakhin, der på dette tidspunkt var chef for MID’s europæiske afdeling, til viceudenrigsminister Pusjkin juli 1952 konstateres det, at den danske regering i sin basepolitik indtager den samme holdning som den norske, men at „den danske regering til forskel fra den norske ikke er bundet af nogen forpligtelser over for os hvad angår udenlandske tropper på dansk territorium (hvis man ikke regner med forpligtelsen vedrørende Bornholm i den danske note til den sovjetiske regering af 8. marts 1946)“.⁶⁰ Tilføjelsen i

⁵⁵ „Vnesjnaja politika severnykh stran i odnosjenija etikh stran s SSSR“ [De nordiske landes udenrigspolitik og disse landes forhold til USSR], 14. juli 1959, AVP RF f. 0116, op. 49, p. 190, d. 9, l. 61.

⁵⁶ Sst., l. 60.

⁵⁷ Sst., l. 59.

⁵⁸ Sst., l. 60.

⁵⁹ Sven Holtmark (red.), *Norge og Sovjetunionen 1917-1955. En utenrikspolitisk dokumentasjon*, 1995, s. 525.

⁶⁰ Plakhin til Pusjkin, 12. juli 1952, AVP RF f. 085, op. 36, p. 144, d. 34, l. 36.

parentesen er interessant. Den viser, at man internt i den sovjetiske udenrigsledelse var klar over, at den danske erklæring om Bornholm fra 1946 ikke var noget værd som argument i spørgsmål, der ikke direkte drejede sig om Bornholm. Ikke desto mindre blev der i officielle sovjetiske tilkendegivelser ofte givet udtryk for, at den danske Bornholm-erklæring havde en større rækkevidde – ud over situationen, hvori den var afgivet.⁶¹ Oplysningen i Plakhins brev er et af de forholdsvis få eksempler på, at et internt dokument indeholder en helt anden vurdering end den, der blev givet udtryk for officielt.

Spørgsmålet om udenlandske tropper og baser i Danmark var aktuelt i 1952-53. Denne sag om det amerikanske forslag om stationering af fly i Danmark og de sovjetiske protester herimod er behandlet i kapitel 12. Den endte med, at det amerikanske forslag blev afvist af den danske regering. Det er karakteristisk for den sovjetiske selvopfattelse, at det i flere sovjetiske dokumenter fremstilles som om det var de sovjetiske protester, der fik den danske regering til at afstå fra en stationering af udenlandske tropper.⁶² At det hævdes fra sovjetisk side er dog ikke noget bevis for, at det faktisk forholdt sig sådan. Som påvist i kapitel 12 var det sovjetiske pres ikke udslagsgivende for den danske regerings beslutning. Det kan tilføjes som et kuriosum, at det i et sovjetisk dokument nævnes, at den danske regerings beslutning om ikke at stationere udenlandske tropper i Danmark også blev truffet „under indflydelse af en protestbevægelse i Danmark“.⁶³ Det må siges at være en kraftig overvurdering. Det samme gælder omtalen af stationeringsspørgsmålet i et sovjetisk værk, hvor det hedder, at „hele landet blev grebet af en bred protestbevægelse“.⁶⁴

Selv om der ikke i fredstid var NATO-tropper i Danmark og Norge, ville der i en krisesituation kunne komme det. Det var man naturligvis klar over i Moskva, og det indgik i den sovjetiske vurdering af NATO's nordflanke. I kon-

⁶¹ F.eks. nævnes den danske erklæring om Bornholm i den sovjetiske erklæring til Danmark 1. oktober 1952 med protest mod det amerikanske forslag om stationering af NATO-tropper i Danmark (AVP RF f. 085, op. 36, p. 141, d. 5, l. 8). Den sovjetiske erklæring og et aide mémoire af 28. januar 1953 er gengivet i *Dansk sikkerhedspolitik 1948-1966, II, Bilag*, Udenrigsministeriet, 1968, s. 282, 288-291.

Den danske Bornholm-erklæring nævnes også i forslaget til en centralkomitéforordning om et svar til den danske regering i spørgsmålet om udenlandske baser på dansk territorium (24. januar 1953, AVP RF f. 07, op. 29, p. 4, d. 54, l. 52). Heri hedder det, at den danske regering „ved at tillade stationering af udenlandske tropper fra den nordatlantiske blok i Danmark klart fjerner sig fra den holdning om ikke at tillade udenlandske tropper på dansk territorium, som den indtog i 1946 i spørgsmålet om etablering af en dansk administration på Bornholm uden nogen deltagelse af udenlandske tropper“.

⁶² Se f.eks. notatet 10. august 1953 „Om vore relationer til Danmark“ (AVP RF f. 085, op. 37, p. 147, d. 11, l. 14). Samme vurdering findes i en oversigt over de sovjetisk-danske relationer, skrevet af chefen for MID's skandinaviske afdeling, M. Gribanov, 31. januar 1956 (RGANI f. 5, op. 28, d. 435, l. 64).

⁶³ „Vnesjnaja politika Danii i sovetsko-datskije otnosjenija. (Materialy k besedam)“ [Danmarks udenrigspolitik og de sovjetisk-danske relationer (Materialer til samtaler)], 30. december 1963, AVP RF f. 085, op. 48, p. 173, d. 8, l. 73.

⁶⁴ Vl. Prokofjev, *Severnaja Jevropa i mir* [Nordeuropa og freden], 1966, s. 61.

klusionen på sit informationsbrev maj 1957 om militære forberedelser i Norge fremhæver ambassadør Gribanov, at „man må regne med den kendsgerning, at NATO's væbnede styrker i tilfælde af internationale forviklinger på et hvilket som helst tidspunkt kan anvende det i militær henseende forberedte norske territorium mod USSR“. ⁶⁵

Den danske og norske atomvåbenpolitik

Hvad angår atomvåben konstaterede man med tilfredshed i SUKP's centralkomité, at „den danske regering, til trods for pres fra NATO, har truffet beslutning om at afstå fra stationering af atomvåben på dansk territorium“. ⁶⁶ De skarpe sovjetiske protester mod en mulig stationering af atomvåben i Danmark, indeholdt i Bulganin-brevene 1957, er behandlet i kapitel 13. Moskva kendte naturligvis H.C. Hansens udtalelse i Folketinget maj 1957 om, at spørgsmålet om atomvåben i Danmark ikke var aktuelt „ud fra de foreliggende forudsætninger“, ligesom det var velkendt, at H.C. Hansen flere gange siden havde gentaget dette synspunkt, mens oppositionspartierne Venstre og de konservative ønskede, at de Nike-Herkules og Honest John raketter, der var opstillet i Danmark, skulle udstyres med atomladninger. Reelt var der dog efter sovjetisk opfattelse ingen forskel mellem regeringen og oppositionen i denne sag. I en indberetning november 1959 til chefen for MID's skandinaviske afdeling fremhævede ambassadør Levytjkin, at regeringens holdning i princippet ikke adskilte sig fra oppositionens, idet uoverensstemmelsen mellem parterne kun bestod i „en forskellig vurdering af det politiske moment“. I regeringens formulering af en afvisning „under de nuværende forudsætninger“ lå der nemlig ifølge Levytjkin en indrømmelse af, at „spørgsmålet om at modtage atomvåben endnu ikke er definitivt afgjort. Hvis forudsætningerne ændrer sig, vil det spørgsmål blive diskuteret på ny, og atomvåben vil kunne modtages hurtigt“. ⁶⁷ Sovjetunionen havde således en realistisk vurdering af den danske atomvåbenpolitik. Man var helt klar over, at det danske forbehold kunne blive trukket tilbage i en given situation. Alligevel blev den danske og norske atomvåbenpolitik af Sovjetunionen opfattet som et positivt element i de to landes udenrigspolitik, bl.a. fordi de på dette område adskilte sig fra den normale NATO-linje.

⁶⁵ „O vojennykh prigotovlenijakh v Norvegii. (Informatsionnoje pismo)“ [Om de militære forberedelser i Norge. (Informationsbrev)], 27. maj 1957, AVP RF f. 0116, op. 46, p. 186, d. 9, l. 14.

⁶⁶ „TsK KPSS“ [SUKP' CK], 13. oktober 1958. AVP RF f. 085, op. 42, p. 162, d. 6, l. 90.

⁶⁷ „K voprosu o prinjatii novogo voennogo sakona v Danii, osnasjtjenija voorusjonnykh sil strany atomnym orusjijem i stroitelstva inostrannykh vojennykh skladov“ [Vedrørende spørgsmålet om vedtagelsen af et nyt forsvarsforlig i Danmark, landets væbnede styrkers forsyning med atomvåben og bygning af udenlandske militære depoter], 9. november 1959, AVP RF f. 85, op. 49, p. 52, d. 15, ll. 35-36.

Spørgsmålet om en atomvåbenfri zone i Norden

Vedrørende en atomfri zone i Norden siges det i redegørelsen juli 1959 fra MID's skandinaviske afdeling, at denne idé ikke har fundet støtte hos regeringerne i Danmark, Norge og Sverige. Den socialdemokratiske presse i de skandinaviske lande, der sædvanligvis afspejler regeringernes synspunkter, har ifølge redegørelsen bl.a. fremført følgende argumenter mod en sådan zone:

- De skandinaviske lande udgør allerede en atomfri zone, og en udvidelse af zonen afhænger kun af Sovjetunionen, der er den eneste Østersøstat, der besidder atomvåben.
- Oprettelse af en zone før der er opnået almen enighed om begrænsning af atomvåben og konventionelle våben ville ensidigt binde de skandinaviske lande uden at berøre andre stater.
- Oprettelse af en zone ville betyde, at Skandinavien ville blive omdannet til et forsvarsløst, neutralt område, samtidig med at Sovjetunionen tilsyneladende ikke vil inkludere sine nordlige områder og de baltiske republikker i en atomfri zone.⁶⁸

Den sovjetiske udenrigsledelse havde således en klar forståelse af, hvorfor en atomfri zone i Skandinavien var uacceptabel for regeringerne i de tre lande. I forlængelse af spørgsmålet om atomfri zoner nævnes det i redegørelsen, at heller ikke de sovjetiske, østtyske og polske henvendelser om at erklære Østersøen for „fredens hav“ har fundet støtte hos de skandinaviske landes regeringer, der har tolket dem som et sovjetisk forsøg på at gøre Østersøen til „et lukket russisk hav“.⁶⁹

Aksel Larsen om Østersøen som Fredens Hav

Oversættelse af uddrag af referat af samtale 4. oktober 1957 mellem DKP's formand Aksel Larsen og den sovjetiske ambassadør Slavin. RGANI, f. 5, op. 50, d. 20. l. 210.

Larsen mener, at slagordet „Østersøen – Fredens Hav“ er uheldigt. For det første er der ikke nogen krig i Østersøen, og for det andet: Hvorfor skal netop Østersøen og ikke f.eks. Sortehavet erklæres „Fredens Hav“? For danskerne er dette slagord også upopulært, især fordi Ulbricht har nævnt det i sin tale i Rostock; og hvis danskerne nu skulle gå videre med den idé, så ville det betyde støtte til DDR's forslag, og det er upopulært.

⁶⁸ „Vnesjnaja politika severnykh stran i odnosjenija etikh stran s SSSR“ [De nordiske landes udenrigspolitik og disse landes forhold til USSR], 14. juli 1959, AVP RF f. 0116, op. 49, p. 190, d. 9, l. 69.

⁶⁹ Sst., l. 71.

Den dansk-vesttyske enhedskommando

Planerne om etablering af enhedskommandoen og om bygning af NATO-depoter i Danmark blev fulgt med stor interesse og bekymring fra sovjetisk side. En indberetning fra ambassaden januar 1960 indeholder en oversigt over de talrige sovjetiske henvendelser til Danmark 1957-59 i den anledning.⁷⁰ Enhedskommandoen er behandlet i kapitel 14. Når sagen omtales her, er det fordi planerne om og vedtagelsen af enhedskommandoen og depoterne medførte så kraftige protester, at det i sig selv vidnede om, at Sovjetunionen vurderede, at der hermed skete en markant styrkelse af NATO til skade for de sovjetiske sikkerhedsinteresser. I en erklæring fra den sovjetiske regering december 1958 blev der ikke sparet på det verbale krudt. Det blev bl.a. fremført, at da det efter NATO's planer var hensigten, at de væbnede styrker i Vesttyskland skulle udstyres med atomvåben, ville oprettelsen af enhedskommandoen „betyde, at den vesttyske flåde, forsynet med atomvåben, vil kunne benytte de danske havne efter forgodtbefindende“. Dermed ville der intet være tilbage af den danske regerings erklæring om ikke at stationere atomvåben i Danmark.⁷¹ Vedrørende depoterne sagde den sovjetiske ambassaderåd Mikhajlov februar 1959 til udenrigsminister Krag, at „bygningen af vesttyske militærdepoter på dansk territorium fra sovjetisk side ikke kunne vurderes anderledes, end at Vesttyskland etablerede militære baser på dansk territorium i fredstid“.⁷² I august 1961 meddelte den sovjetiske ambassadør statsminister Kampmann, at Forbundsrepublikken ville komme til at spille den dominerende rolle i enhedskommandoen, og at „de danske væbnede styrker ifølge sagens natur ville blive fuldstændig underlagt den vesttyske militære kommando, der blev ledet af generaler fra den tidligere Hitlerhær, der havde påført det danske folk utallige lidelser under den anden verdenskrig... Enhedskommandoen ville skabe alvorlige komplikationer i Østersø-området og Nordeuropa... og ville direkte berøre Sovjetunionens sikkerhed“.⁷³ Efter at enhedskommandoen var blevet vedtaget af Folketinget de-

⁷⁰ „Predstavlenija Sovetskogo pravitelstva pravitelstvu Danii po voprosu o sosdanii t.n. objedinjonnogo datsko-sapadnogermanskogo vojenno-morskogo komandovanija na Baltijskom more, a taksje o stroitelstve na datskoj territorii skladov snabsjenija dlja voorusjonnykh sil FRG i ofitsialnaja reaksija na nikh datskogo pravitelstva“ [Den sovjetiske regerings forestillinger over for den danske regering i spørgsmålet om oprettelsen af den såkaldte forenede dansk-vesttyske sømilitære kommando i Østersøen og om bygningen på dansk territorium af depoter med forsyninger til Forbundsrepublikkens væbnede styrker og den danske regerings officielle svar herpå], 6. januar 1960, AVP RF f. 085, op. 45, p. 167, d. 8, ll. 1-5.

⁷¹ Sst., l. 3.

⁷² Sst., ll. 4-5.

⁷³ „Postanovlenije TsK KPSS. O sajavlenii premjer-ministram Danii i Norvegii“ [Forordning fra SUKP's CK. Om en erklæring til statsministrene i Danmark og Norge], 22. august 1961, AVP RF f. 085, op. 46, p. 169, d. 6, ll. 20-21. Den sovjetiske ambassadør i Norge afleverede en tilsvarende erklæring til statsminister Gerhardsen. Den sovjetiske henvendelse til Danmark er gengivet i *Dansk sikkerhedspolitik 1948-1966, II, Bilag*, Udenrigsministeriet, 1968, s. 317-18.

cember 1961, fulgte endnu en sovjetisk protest, hvori det hed, at når Bornholm blev underlagt enhedskommandoen, var det „i modstrid med ånden og bogstavet i den danske regerings erklæring af 8. marts 1946...og at den sovjetiske regering ville blive tvunget til at tage de nødvendige modforholdsregler for at sikre sit lands og sine allieredes sikkerhed“.⁷⁴

De sovjetiske reaktioner viser med stor tydelighed, at frygten for Vesttyskland og det, man fra sovjetisk side opfattede som vesttysk revanchisme, spillede en afgørende rolle for Sovjetunionens politik.

Den sovjetiske ambassadør i Danmark fra 19. juli 1955 til 9. september 1958, N.V. Slavin.

Sammenfatning

Allerede i 1945 blev Danmarks tætte tilknytning til Storbritannien og USA understreget af sovjetiske iagttagere af dansk politik. I de følgende tre år blev dette billede tegnet kraftigere op, og Moskva var ikke i tvivl om, at Danmark – trods officielle udtalelser om vilje til brobygning mellem Øst og Vest og om ikke at ville tilslutte sig nogen magtblokke – grundlæggende var en del af den vestlige lejr. Forhandlingerne om et nordisk forsvarsforbund 1948-49 blev fulgt tæt af Sovjetunionen, dels på grund af landets traditionelle mistro til, hvad et nærmere skandinavisk samarbejde ville betyde for sovjetiske sikkerhedsinteresser, dels fordi Sovjetunionen var af den opfattelse, at et sådant forbund trods de nordiske landes forsikringer om neutralitet uundgåeligt ville få en form for tilknytning til Storbritannien og USA. Den sovjetiske regering udsendte ingen afstandtagende erklæringer under de nordiske landes forhandlinger, men artikler i den sovjetiske presse, der som altid gav udtryk for officielle sovjetiske synspunkter, viste tydeligt, at et nordisk forsvarsforbund var uønsket af Moskva. I den følgende tid ændredes denne opfattelse, således at et nordisk forsvarsforbund blev betragtet som et for Sovjetunionen accepta-

⁷⁴ Postanovlenije TsK KPSS. Projekt. O sajavlenii poslu Danii v Moskve“ [Forordning fra SUKP's CK. Forslag. Om en erklæring til Danmarks ambassadør i Moskva], 9. december 1961, AVP RF f. 085, op. 46, p. 169, d. 6, ll. 62-63. Den sovjetiske erklæring er gengivet i *Dansk sikkerhedspolitik 1948-1966, II, Bilag*, Udenrigsministeriet, 1968, s. 335-36.

belt alternativ til det danske og norske medlemskab af NATO. Der var dog ikke nogen entydig sovjetisk holdning til dette spørgsmål.

Danmarks tilslutning til Atlantpagten 1949 blev fordømt af Sovjetunionen i skarpe vendinger. I de sovjetiske vurderinger af følgerne af den danske tilslutning til Atlantpagten er det et gennemgående træk, at Danmark nu har kastet sig i armene på den britiske og amerikanske imperialisme og er blevet koblet til en aggressiv politik, vendt mod Sovjetunionen og de socialistiske lande i Østeuropa.

I de følgende år betonedes det til stadighed fra sovjetisk side, at NATO var en aggressiv blok, og at Danmark med sin beliggenhed ville tjene som et brohoved mod Øst i denne bloks tjeneste. Enhver ændring eller tilløb til ændring i Danmarks militære styrke eller engagement i NATO blev studeret og vurderet af Moskva. Det gjaldt interne faktorer som forsvarsbudgettets størrelse og tjenestetidens længde, ligesom de politiske partiers forsvarsvilje og befolkningens holdninger lagdes til grund for de sovjetiske vurderinger. Og det gjaldt i særdeleshed de ændringer i Danmarks NATO-politik, der blev gennemført, som f.eks. enhedskommandoen 1961, og også de forslag til ændringer, der blev diskuteret, men ikke realiseret, som f.eks. forslaget om stationering af amerikanske fly i Danmark 1952-53 og spørgsmålet om atomvåben på dansk jord. I disse situationer reagerede Sovjetunionen særdeles kraftigt – et tydeligt vidnesbyrd om den store strategiske betydning, Danmark vurderedes at have.

Fra midten af 1950'erne begyndte billedet af Danmark at ændre sig. Der tegnede sig efterhånden i Moskva en opfattelse af en dansk og også en norsk udenrigs- og sikkerhedspolitik bestående af to sider. På den ene side var de to lande loyale medlemmer af NATO. På den anden side indtog de på nogle punkter en selvstændig holdning inden for alliancen, idet de havde taget forbehold vedrørende base- og atomvåbenpolitikken. Grundlæggende var der dog for den sovjetiske ledelse ingen tvivl om, at Danmark og Norge var fast forankret i NATO. Og selv om atomvåbenforbeholdet blev hilst med tilfredshed af den sovjetiske regering, var den klar over, at det hurtigt kunne trækkes tilbage.

Sovjetunionens politik over for Danmark var karakteriseret af en fortsat fordømmelse af medlemskabet af NATO og forsøgene på at opnå dansk neutralitet eller i hvert fald at svække Danmarks forbindelser til NATO. Samtidig hermed arbejdede den sovjetiske regering på at udvide de bilaterale relationer. Formålet hermed var at skabe brede kontakter til mange forskellige grupper i det danske samfund og derved få bedre muligheder for at udøve en påvirkningspolitik over for Danmark.